

ЗАБУТІ ПАПЕРИ, НЕЗАБУТІ ПОДІЇ

Вимушена самоізоляція теж іноді може бути корисною. У перерві між навчальними справами (а їх не поменшало через карантин, навіть побільшало) дійшло і до ревізії паперів, газетних підшивок, витинок, вмісту картонних коробок з давніми публікаціями. В одній із них з позначкою «1990» знайшов конспекти праць І. Еллюля, Д. Белла, А. Лістона та ін. («спецфонди» московських бібліотек), періодичні видання українських неформальних (так їх тоді називали) організацій – «Голос відродження» Української Гельсінської Спілки, «Поступ» Товариства Лева, «Братство» Студентського братства, «Галичина» Союзу українок, багато номерів газети «За вільну Україну», білоруські – «Рэанімова з над Немана», «Супальнасць» Координаційної ради конфедерації білоруських спілок, «Навіні» Білоруського народного фронту за «Адраджэньне». Були тут і спеціальні випуски «Літературной Росии» – «Русский рубеж», журнал «Вопросы философии». Але були і окремі документи Координаційної ради Народного руху України у нашому університеті (я був одним із трьох секретарів), акт передачі справ тодішнього ректора В.П. Чугайова О.І. Бобику, який почав виконувати обов'язки ректора (акт датований 4 серпня 1990 року). Знайшов я тут і примірники газети університету «За радянську науку» і «Каменяр», а також ... український прапор (національний зрозуміло), що майорів над університетським корпусом взимку 1990 року (це був, здається, другий за рахунком, перший не зберігся).

Те, що в мене збереглися видання Руху, Гельсінської спілки, молодіжних організацій, «За вільну Україну», – річ зрозуміла. Але «Русский рубеж», «Вопросы философии»? А річ у тому, що російська інтелігенція напередодні краху СРСР теж шукала себе, повертала собі й історичну пам'ять, і тих, чия творчість була табуована. Ось чому на сторінках «Русского рубежа» можна було прочитати і про «білу» Росію, і твори російського літературного зарубіжжя. Лише тут я зміг прочитати твір М. Костомарова «Скотский бунт (письмо малороссийского помещика к своему петербургскому приятелю)», уривок із цього алегоричного нарису: «Еще с весны 1879 года у меня в имении между скотами разных наименований начали показываться признаки сопротивления и непокорства, возник дух какого-то революционного движения, направленного против власти человеческой, освященной веками и преданиями» – але образ тваринної ферми використав і Дж. Орвелл, щоправда, значно згодом. Проте російська демократія 1990 року навіть не сприймала і не розуміла українських прагнень: є тут стаття князя О. Волконського «Про три вітки руського дерева і сепаратизм» в якій він обґрунтовує єдність українського, білоруського і російського народу. Проте, ще промовистішими були публікації авторитетного у науковому середовищі журналу «Вопросы философии». Ось що було, наприклад, в шостому числі того року – публікація «Право. Свобода. Демократія» (матеріали «круглого столу»), під рубрикою «філософська публіцистика» – стаття «Становлення соціалістичного суспільства і казармовий соціалізм», «Напівправда», праця російського філософа С.Л. Франка (помер на еміграції) «Сенс життя», розповідь про теж відомого філософа Г.Г. Шпета, який не емігрував і його розстріляли 1937 року. Ось кілька думок, що їх висловили учасники «круглого столу», що його організував журнал «Вопросы философии»: «я не розумію, що таке соціалістичне право, соціалістичний реалізм...», «демо-

кратія – це певний тип влади, що протистоїть усім режимам, де один – чи то тиран, монарх, деспот – владарює над усіма», «нема демократії американської, китайської, французької чи російської, або демократія є як сутність, або її нема», «чому у нас склалася неправова держава?», «свобода і право – це наріжні камені суспільного ладу, притаманного демократичному устрою. Щоправда, побутує думка, що такий устрій творить більше зла, ніж приносить добра. Висловлює дехто несприйняття правової державності. Є ностальгія за твердим порядком. Ми вже зазнали порядку, що його наводить «залізна рука», – порядок примусової праці і однодумання, казарм і концтаборів... Єдина прийнятна альтернатива... – всебічна демократизація життя суспільства і держави...».

Свободою думки позначені й інші публікації. Такою була суспільна атмосфера того часу. Ті, хто думав і вмів думати, намагалися вирватися із пут радянсько-казармової ментальності. Проте в радянських республіках (Україна, прибалтійські країни) до прагнення свободи, демократії, правової держави додавалася ще одна вимога – вільний розвиток національного життя (це було першою вимогою, якщо впорядковувати черговість).

Події тих двох-трьох років перед відновленням державності вже описані: всіх вразила хода вірних греко-католицької церкви у Львові (за підрахунками взяло участь понад 300 тисяч людей), мітинги, на які влада реагувала міліцейськими кийками. Після чорнобильської трагедії хвиля народного обурення лише наростала, а загроза нового союзного договору ще більше активізувала національну руху. Після того, як у вересні 1989 року міліція брутально побила львівських мітингарів біля головної пошти, в університеті імені Івана Франка і було створено осередок Народного руху України (спершу такі осередки виникли на фізичному, механіко-математичному і прикладній математики факультетах, а також на журналістиці; зазначу, що фізики і математики обох факультетів були дуже активні). Університетські гуманітарні ідеї народного руху поділяли, підтримували, але організаційно до нього не належали. Здається, що навіть після «живого ланцюга» 22 січня 1990 року наша інтелігенція лінію страху ще не перейшла. Ще кандидати радянських гуманітарних наук не роздумували над патріотичними темами. Я, щоправда, сидів у бібліотеці, у колишньому «спецфонді» і про всяк випадок переписував тексти Д. Донцова, Я. Стецька, А. Шептицького, О. Ольжича, О. Теліги, Г. Костельника та ін. Не знав, що це мені знадобиться для хрестоматії «Преса боротьби й ідеї», яку я видав 1994 року. Невпевненість – ось що було характерним для українських інтелігентів. Такою була доля інтелігенції.

Здається, Р. Іванчук писав про валенродизм української інтелігенції. Не цілком поділяю цю думку. Варіанти поведінки були різні. Було свідоме, ідейне служіння тоталітарній системі, служіння через страх (і через страх за долю сім'ї, рідних); було пристосовництво задля особистої вигоди, кар'єри; було й пристосовництво вимушене, щоб просто вижити, але із збереженням внутрішньої свободи. Так, це не був героїчний варіант (як підпільне протистояння і дисидентський рух), це був, радше, варіант приземлений, прагматичний, бо такі інтелігенти намагалися зберегти себе як особистість, у них не атрофувалася здатність критично мислити. Саме оця критична думка, а також, сподіваюся, і генетично закодована історична пам'ять про свободу і не-

залежність спонукала багатьох до активніших дій в тій екстремальній ситуації 1990 року. Ця думка і мене вела, хоча я теж переступав через страх і невпевненість, бо викладачем був книжковим і бібліотечним, словом, непомітним (мене відрізняла від інших хіба що борода, через це, як і через, бажання зберегти гідність начальство мене не любило). Начальство я теж не любив (кімнату в гуртожитку не дали, зате спочатку попередження, а потім партійну догану отримав, а крім начальства – не любив партійних чиновників, «полум'яних публіцистів» і хитрих).

Та й у вісімдесяті роки я жив театром – писав рецензії, статті, дружив з акторами – це був ковток свіжого повітря, це була своєрідна компенсація через вимушене життя в радянській системі.

На факультеті наприкінці 80-х років студенти факультету журналістики почали видавати стінну газету «Точка зору», а тексти в ній були такі, що їх називали антирадянськими. Читати їх приходили не лише партійні чиновники, але й викладачі й студенти з інших факультетів. Наших студентів – і авторів, і видавців газети факультет захищав (деканом тоді вже був В. Здоровега, я – головою профбюро та й партбюро посіло нормальну позицію: певні демократичні зміни на факультеті вже відбулися).

Так, мене, зрештою, й обрали секретарем Координаційної ради (зважаючи на те, що потрібна була людина, щоб писати і редагувати тексти). Почали ми з роботи над статутом університету. Вже працювала комісія, яку створила адміністрація університету. Ми почали писати альтернативний проект. Так ось, у примірнику газети «За радянську науку» від 27 березня 1990 року, який я знайшов серед забутих паперів, на першій сторінці було опубліковано мій коментар «Ми – за справедливий і демократичний статут», а проект статуту – на другій, третій і четвертій сторінках. Також уже на конференції трудового колективу від імені «рухівської» комісії я доповідав про роботу комісії загалом, а потім мої колеги з комісії – про кожен розділ зокрема. Різниця між моїм коментарем і текстом статуту були лише в одному – я писав, що діяльність університету повинна бути підпорядкована інтересам розвитку і становлення України як суверенної держави – в проекті статуту цього ще не було. Але за порядком. Була різниця між варіантом, який обговорювався на тій конференції, і на тій, що відбулася в травні, коли його схвалили. У «трав-

невому», останньому варіанті вже появилася згадка про Українську державу (хоча й було записано, що університет керується конституцією УРСР – іншої ж не було), не писали ми, що наш університет має орден Леніна (після того як я виступив мені прислали із залу записку «Как вы лично умудрились написать два совершенно разных устава?»). Річ у тім, що, справді, без моєї згоди мене записали в ту комісію, яку створила адміністрація. А статут, справді, були протилежні за своїм змістом і суттю). Що ж було головним в концепції статуту? Це:

– усунення свавілля і безконтрольності адміністрації, підвищення ролі колективу і студентства;

– в університеті дозволялася діяльність будь-яких не заборонених законом політичних і громадських організацій; до речі, перебування формувань військових, міліцейських, КДБ дозволялося лише за письмової згоди ректора (а ректор цього не міг зробити без згоди Ради університету);

– в університеті заборонялося переслідувати за ідейні та політичні переконання, за членство в партійній чи громадській організації;

– статут передбачав створення Ради університету (це було новинкою, оскільки нагадувало, що університет повинен мати найвищий керівний орган – сенат, вчена рада мала би займатися лише навчальним процесом);

– новим було і положення про університетський суд.

Найголовніше – це була спроба відродити ідею і традиції європейського університету, добитися справжньої автономії. Після того, як ми схвалили статут на конференції, до нас на консультації приходили представники майже усіх вишів Львова.

Чого не вдалося зробити – я пропонував радикально зменшити термін перебування на виборних посадах: для ректора я пропонував 2–3 роки, для декана 1–2 роки, так само і для всіх інших виборних посад не більше одного терміну, інші варіанти я називав «приватизацією» посад і вважав, що адміністративна робота – це покарання для викладача, що його місце – в аудиторії, в лабораторії, в бібліотеці. Я й зараз так вважаю, але перебування на посаді завідувача кафедри я не обмежував, бо це не адміністративна діяльність. В радянські часи потрапити в «кадрову обойму» (мати постійну посаду, бути в народному контролі, в профспілці) – гарантувало кар'єрне зростання і добробут. На жаль, не прислухалися до мене.

Статут не був революційним, але новаторським. Нагадаю, що він появилася до прийняття декларації про незалежність (проте й цей статут міністерство не хотіло прийняти, через три роки воно змусило університет прийняти міністерський варіант). Боротьба за демократизацію, дерадянізацію університетського життя і навчального процесу ще більше розгорілося після студентської «революції на граніті». Мушу сказати, що студентське братерство нам дуже допомагало у боротьбі за новий статут, студентський максималізм мав величезне значення (саме тому ми намагалися зробити представництво студентів на конференціях якомога більшим). Ось текст мого коментаря до статуту – це досить цікавий документ, в якому ві-

дображено думки викладацького корпусу про організацію університетського життя.

«Кількамісячна робота над проектом Статуту університету завершилася.

Комісія Народного Руху після опублікування першого варіанту альтернативного проекту опрацювала велику кількість зауважень і пропозицій, висловлених у ході обговорення цього проекту не лише на факультетах і в підрозділах університету, а й на багатьох кафедрах. І, зрозуміло, у факультетських осередках Народного Руху.

Ми опрацьовували і зауваження, висловлені за «круглим столом», і в рецензії на альтернативний проект (професори З. В. Ромовська, М. М. Шеремета, завідувачий кафедрою диференціальних рівнянь С. П. Лавренюк). Наша комісія вдячна всім, хто, висловлюючи зауваження, оцінюючи альтернативний проект, допомагав нам працювати над ним.

Потрібно сказати і про те, що за ініціативою Координаційної Ради Народного Руху університету було створено міжвузівську комісію. До неї увійшли представники організації Народного Руху майже всіх вузів Львова. Міжвузівська комісія схвально оцінила альтернативний проект Статуту університету і прийняла відповідну відозву.

Працюючи над другим варіантом альтернативного проекту, члени комісії не лише обдумували висловлені зауваження і пропозиції, але й консультувалися із юристами, переглядали відомі, а також і забуті, на жаль, нормативні акти.

У результаті, порівнявши обидва варіанти, альтернативного проекту, можна переконатися, що поправки не є «косметичними». Деякі положення уточнено, інші вилучено, появилися нові. Змін зазнала і структура Статуту – є вже розділ про фінансово-економічну діяльність. Проте навіть ми не вважаємо проект Статуту завершеним і досконалим і розраховуємо на допомогу громадськості університету і насамперед на його демократичні сили.

За «круглим столом» було висловлено думку, що офіційний і альтернативний проекти не мають принципової різниці – за винятком окремих моментів.

З цією думкою погодитися не можна. Офіційний і альтернативний проекти відрізняються принципово. Річ у тому, що формальне право на існування мають обидва Статуту. До речі, в офіційному Статуті теж є багато цікавого і цінного. Але усе залежить від того, як ми хочемо, на що ми орієнтуємося, до чого ми прагнемо.

Бо не бажання, конфронтувати, не самолюбство зумовило появу проекту Статуту, підготовленого Народним Рухом. Поява альтернативного проекту зумовлена велінням і потребами часу.

Різниця між обома проектами полягає в тому, що вони написані на принципово різних концептуальних засадах.

Так, ми вважаємо, що діяльність університету повинна бути підпорядкована інтересам розвитку і становлення України як суверенної держави.

Ми – за обмеженням свавіль-

ля і безконтрольності адміністрації, за розподіл управлінських структур, за підвищення ролі трудового колективу, студентства в тому числі, в управлінні університетом.

Ми – за демократизацію університетського життя і за суверенність у вирішенні наших проблем.

Ми – за деідеологізацію, гуманізацію, гуманітаризацію навчального процесу, за формування особи на основі загальнолюдських цінностей.

Свого часу Цицерон сказав, що коли люди мають бути рабами закону, то хай вони будуть рабами закону справедливого.

Якщо ми хочемо жити у правовій державі, якщо ми хочемо, щоб панували право і демократичні свободи, то ми повинні мати справедливий і демократичний Статут – для всіх студентів, викладачів і співробітників університету».

P.S. Я далекий від того, щоб прямолінійно порівнювати «рухівський» статут і сьогоднішній (чи він відображає і гарантує університетську автономію – це питання риторичне; справжня університетська автономія це – ще один спогад про майбутнє; на мою думку, вона потребує й викладача особливого типу, готового до справжньої автономії й академічної свободи). Не буду порівнювати ситуацію 1990-го (коли більше панувала віра в майбутнє, а не переконаність) і 2020-го року, коли ми маємо незалежність, коли ми розуміємо, що єдино правильний вектор руху – це європейський вимір, коли ми переконалися ще раз, що Росія – і надалі наш історичний ворог.

Історія свідчить, що революції не тривають упродовж короткого часу. І події 1990–1991 років, і обидва Майдани, і російсько-українська війна – це пов'язані події, це віхи на нашому шляху. Сподіваюся, що це не буде сорокарічним блуканням по пустелі, хоча хаосу й визначеності вистачає. Проблема в іншому – якщо нема лідера, то повинен спрацювати колективний розум тієї інтелігентної меншості, що не втрачає інтелектуальної спроможності думати і діяти.

Степан КОСТЬ,
завідувач кафедри української преси,
професор ЛНУ імені Івана Франка

